

דרשת בן זומא - מהפכה הלכתית ורעיונית

"הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות", אמר ר' אלעזר בן עזריה. "עד שדרשה בן זומא".

כמו רוב קטעי ההגדה גם סיפור זה הוא סיפור התנאי. מקור הדרשה הוא במשנה במסכת ברכות, וזו לשונה: מזכירין יציאת מצרים בלילות.

אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר: (דברים טז) "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך", ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא לימות המשיח (א, ה)

המשנה הזו איננה מתייחסת לאמירת ההגדה בליל הסדר. הנושא שלה הוא אמירת פרשת "ויאמר" של קריאת שמע בקריאת שמע של ערבית. פרשת ויאמר עוסקת במצוות ציצית. וכפי שנלמד מתוך הפרשה הזו עצמה מצוות ציצית תלויה בראייה: "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'..." (במדבר טז). כיוון שבלילה חשוך וקשה לראות, אזי פטורים בו ממצוות ציצית. מסיבה זו, לכאורה, אין לומר את פרשת ציצית בקריאת שמע של ערבית. והנה, מן המשנה בברכות עולה שדרשת בן זומא המתבססת על חומש דברים העוסק בעניין הפסח! חוללה מהפך במבנה קריאת שמע של ערבית.

התוספתא בברכות מביאה את המחלוקת בין בן זומא וחכמים בתוספת דיאלוג. חכמים מציעים דרשה אחרת – ולפיה המילה "כל" אינה מרבה את הלילות, אלא את ימות המשיח. על כך מעיר בן זומא שאין הגיון בהזכרת יציאת מצרים לעתיד לבוא. כשתהיה גאולה גדולה מזו של יציאת מצרים כבר לא יהיה טעם להזכיר שוב את יציאת מצרים. לעומת זאת, חכמים סבורים שיציאת מצרים לא תימחק כליל מן ה'רזומה' של עם ישראל. היא תיוותר ברקע, כחלק נחוץ ושלב הכרחי בדרך לגאולה השלימה:

אמרו לו לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכות מלכות עיקר ויציאת מצרים טפילה כיוצא בו לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל וגו' (תוספתא, ברכות, א, י) ובדומה לגאולה האומית, מעירים חכמים כי כך היא גם עניינה של הגאולה האישית. יעקב נקרא ישראל, אולם אין זאת אומרת ששמו יעקב נמחק לגמרי. מעניין לשים לב כי חכמים מסתמכים על פסוק שמעיד לכאורה על ההיפך מטענתם. שכן הפסוק קובע מפורשות כי לא יקרא עוד שמך יעקב. ושם חכמים מתכוונים לדייק שרק לא יקרא כך. אבל השם עדיין קיים.

המעין בהלכה שבתוספתא מתרשם שבן זומא נדרש להוכיח כי דרשת חכמים אינה תואמת את ההגיון, ולכן פסולה. אולם, אין בה דיון בשיטתו של בן זומא עצמו. לולא התפעלותו של ר' אלעזר בן עזריה ("לא זכיתי!") היינו מתקשים להבין שדרשתו מהפכנית. בעקבותיו של ר' אלעזר בן עזריה יש לבחון מחדש את הצעתו הדרשנית של בן זומא.

בן זומא קורא את פרשת ציצית מסופה. הוא מדגיש את הטעם המובא בפרשה, אשר הוא: "אני ה' אלוך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" ואומר כי שורש המצווה הוא העיקר, ולא המצווה - מצוות ציצית - עצמה. ובעוד חכמים תלו את הזיכרון בחוש הראייה, בן זומא סבור כי ניתן להשתמש ביכולת הדיבור הדימיון והמחשבה על

¹ דברים פרק טו: (א) שְׁמוֹר אֶת־חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לֵה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לַיְלָה: (ב) וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לֵה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בְּמָקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר ה' לְשֹׁפֵן שְׁמוֹ שֵׁם: (ג) לֹא־תֹאכַל עִלְיוֹ חֶמֶץ שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכְלֶנְךָ מִצֹּאת לֶחֶם עֲנִי כִּי בְּחַפְזוֹן יָצִאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת־יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ:

מנת לייצר זכרון. בן זומא מעביר אותנו מן המוחש אל הוירטואלי. ומן היום גם אל הלילה, אל שורשו של היום ותחילתו.

על גודל עוצמתו של הרעיון המחודש ושל עומק שינוי התפיסה הנדרש על פיו, ניתן לעמוד מן הירושלמי. ממנו עולה שעד דור האמוראים לא התקבלה דעתו של בן זומא באופן סופי להלכה (ירושלמי א, ה; וראו גם משנה ברכות ב, ב).

המהפכה הדרשנית שעניינה המרכזי הוא הלכתי - הלכה בהלכות קריאת שמע - הפכה לכך נרחב ליציקת תכנים רעיוניים. בכך עסקו בהרחבה בעלי החסידות. ביסודם של שלל הפירושים העקרונות הכלליים של דרשת בן זומא.

האפשרות להשתמש בכח הדמיון על מנת להגיע למצב של תודעת יציאת מצרים גם בעיתות חשיכה וערפל נתפס כמתכון להתמודדות עם ספיקות באמונה, בפרט, בזמן של גלות לאומית או בתקופות מצוקה ברמה האישית.

את חידושו של בן זומא תיאר הבעל שם טוב כך: "עד שדרשה בן זומא, כי הדרשה משבר הקליפות". לדעתו, לא לחינם מודגש כי מדובר בדרשה של בן זומא. הדרשה מהווה כלי המאפשר עקיפה של הפשט הלוגי ודיוקיו. במקום להוכיח דבר מדבר ניתן להרחיב את המסגרת הקשוחה של המילים. רק בזכות ניגונם בצורה אחרת, נולד הדרש. כשם שההתמודדות עם מצבים קשים הרבה פעמים נעשית מתוך הצבעה על הזוית של הגיחוך שבמצב, ובאמצעות הציניות. (בעל שם טוב, פרשת נח). בהמשך לכך אומר הבעל שם טוב שיציאת מצרים עצמה הייתה התגלות של צד "נוקבא". כלומר, שראו את הקב"ה רק בחוש, באינטואיציה. וכי רק בגאולה העתידה יתגלה הקב"ה ברמה של "והיו עיניך רואות את מוריך". לכן, מיציאת מצרים עצמה ניתן ללמוד את העקרון שאין צורך בראייה כדי לזהות את הקב"ה ודי בהתבוננות ובהקשבה הפנימית (בעל שם טוב, פרשת שמות).

בפירושו של ר' זאב וולף מזיטומיר (תלמיד המגיד ממעזריטש), אור המאיר מובא שעיקר עניינן של דרשות בן זומא וחכמים היא ללמד את האדם לא לעשות הפרדות בין השלבים השונים של חייו. כשם שאין מבחינים בין היום והלילה, כך אין מבחינים בין הגאולה העתידה לגאולה הנוכחית.

להבין ולהשכיל שהכל ענין אחד ולא נפסק, כל זה מוטל על האדם כל ימי חייו בעולם הזה. וחכמים אומרים ימי חיין העולם הזה כל ימי חיין להביא לימות המשיח, הרואה יראה ויבין שחכמים באו לפרש דברי בן זומא, והכל עולה בקנה אחד, ללמוד לאדם דעת, ימי חיין העולם הזה, זאת תורת אדם כל ימי חיין תספר ותזדכך בבהירות גדול, לחבר ב' גאולות גאולה ראשונה לזכות לבוא לגאולה אחרונה, וזהו כל ימי חיין להביא לימות המשיח, כי בודאי מי שמפריד בין הדבקים אינו זוכה לבוא ח"ו לגאולה אחרונה ימי משיחנו

נדמה כי אכן, חשיבות הדרשות של חכמים ובן זומא בכך שהם רוקמים סיפור. הם מדריכים את האדם להתמודד עם מצוקותיו ואת העם להתמודד עם מצבי שפלות באמצעות הנרטיב. מי שישכיל להבין שיש קשר בין יום ולילה ובין גאולה וגלות ייטיב לחוש את מציאות ה' גם אם נוכחותו חסרה ומעורפלת. עם זאת, יש לומר כי יש הבדל עקרוני בין שתי השיטות.

חכמים מציעים לאדם להמתין לגאולה האחרונה, ולהבין כי כעת מצויים בשלב התחלתי בלבד. להניח שהדברים יתבררו בסופם, שאנו מצויים באמצעו של תהליך מורכב אך רציף. כנגדם מציע בן זומא הסתכלות אחרת. במקום הרציפות וההמשכיות הוא מציע להתבונן פנימה, בשורש הדברים. שורש היום הוא הלילה. לא רק על פי סדר הזמנים ועל רצף התפתחותו של היום. הלילה הוא גם הזמן שבו הנשמה חוזרת למקורה, להתרעננות ולשאוב כוחות משורשה. במקום הזה בעומק הפנימיות בצד הנסתר והאפל מצויה הוודאות. לאחר קילוף הקליפות שאדם ערם על עצמו עם השנים, אדם מסוגל לשוב אל גרעינו ותמציתו כדי לזהות את המהלך הבא והקליפה הבאה שיעטה על עצמו. כשאדם מצליח להתכנס אל עומק תודעתו הוא מזהה בכיור את הכיוון

בס"ד, אתר בית מורשה, ליל הסדר תשע"ד, מיכל טיקוצ'ינסקי

הנכון, הוא יודע להסביר לעצמו את המהלכים השונים הנוכחים כבר כעת בחייו. ומתוך הידיעה והוודאות הזו הוא מסוגל להתמודד ולצפות לאור שיואר. התהליך של ההישאבות פנימה במקום להביט החוצה וקדימה מחייב את כח הדרשה והדמיון. כל אחד מאיתנו מוזמן בלילה הזה, שהוא יום ולא לילה, לשאוב ממעייני הישועה האישיים שלו, על מנת להגיע להכרת יום בעיתות לילה. בברכת קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה, חג שמח !